

A különírás és az egybeírás rendszeréről Javaslat egy helyesírási fejezet megújítására

Bevezető gondolatok

Sokak szerint a helyesírási szabályzat legproblémásabb, legnehezebben elsajátítható része a különírás és az egybeírás fejezete. (Fercsik 1993; Laczkó 2002: 306.) A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága már ötödik éve fáradozik a 12. kiadás előkészítésén. A bizottság tagjai kitartó munkával áttekintik a szabályzat fejezeteit, az egyes szabálypontokat, megvizsgálják a példákat; megvitatják a beérkezett véleményeket, és javaslatot tesznek kisebb-nagyobb módosításokra. A 2009 tavaszáig beérkezett levelekben, indítványokban a levélírók a legtöbb kritikát az egybeírási és a különírási szabályokkal kapcsolatban fogalmazták meg. Helyesírás-tanítási gyakorlatom alatt pedagógusként is számos esetben tapasztaltam e szabályok megtanulásának és megtanításának nehézségeit.

Az előzmények és a jövő

Hőnyi Ede egy 1999-ben megjelent írásában a Helyesírási Bizottság néhai elnökének, Keresztúry Dezsőnek a kérdését idézi: „Kinek készül a helyesírás? Hát nem a népnek?” Nem marad el válasza sem: „De bizony annak.” (Hőnyi 1999: 172.) Hőnyi Ede a többség írásgyakorlatának meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet,

valamint arra, hogy nem szabad minden áron érvényt szerezni olyan szabályoknak – példaként említi a mozgószabályt –, amelyek helyesírásunknak csak „mankói és nem pillérei” (Hőnyi 1999: 172). A helyesírási szabályok jelenlegi újragondolásakor is fontos szem előtt tartani: **kiknek szánjuk** a szabályzatot. Életünk szinte minden fontos területén tekintettel vagyunk a használhatóságra, divatos kifejezéssel élve a „felhasználóbarát” tulajdonságokat előnyben részesítjük, érdemes erre törekedni a szabályzat újrafogalmazásakor is (Havas 2009: 81).

Bár a helyesírás felnőttkori tanulására vonatkozó kutatásokat nem ismerek, de tapasztalataim alapján nagyon sokan életükben utoljára az iskolában veszik kezükbe a helyesírási szabályzatot. A helyesírás-tanítás és -tanulás legfőbb színtere számukra az általános iskola és a középiskola. Iskolai tanulmányaik befejezése után pedig általában azok forgatják rendszeresen a helyesírási szabályzatot, akiknek munkájához vagy felsőfokú tanulmányaihoz szükség van a szabályok megfelelő ismeretére és alkalmazására. Valószínűleg ők vannak kisebbségben a szabályzatot kizárólag az iskolában használókhoz képest. A modern kor változást ígér ezen a területen is: a helyesírás-tanulás legújabb eszköze és színtere a számítógép lett (Antalné 2008). Valószínűleg a jövőben egyre fontosabbá válnak az on-line szótárak és szabályzatok, a számítógépes helyesírás-tanító és -ellenőrző programok (Gonda 2009). Ezek a technikai eszközök megnövelhetik azon felhasználók körét, akik az iskoláskorban sem hagynak fel a helyesírás-tanulással.

Az írásgyakorlók többsége valószínűleg minél egyszerűbb, világos nyelvezetű, érthető helyesírási szabályzatot igényel. A szakmai felhasználók viszont minél részletesebb, minél több helyesírási jelenséget tárgyaló szabályzatra várnak. Ez utóbbi igényt valószínűleg majd egy új helyesírási és tipográfiai tanácsadó fogja kielégíteni. Mindezen okok miatt igen nehéz meghatározni, kiknek szóljon, kiknek készüljön az új helyesírási szabályzat.

Fábián Pál tanár úr már évekkel ezelőtt megjósolta, hogy az 1984-es szabályzat „szavatossági ideje” körülbelül 2010 körül jár le (Fábián 1998: 17). Örökösen hagyta ránk, hogy ha eljön az ideje a 12. kiadás kidolgozásának, inkább csak csiszolásra és nem nagyobb szabású reformra lesz szükség és lehetőség. Ennek egyik okaként ő is a számítógépek elterjedését említette (Fábián 1998: 17). A helyesírási szabályok nagyszámú és gyökeres megváltoztatása igen nagy költséget, sok időt és munkát igényelne a mérhetetlen mennyiségű virtuális és nyomtatott szöveg miatt. És ez csupán az egyik szempont, amely amellettszól, hogy a 12. kiadásban ne legyenek jelentős módosítások.

A magyar helyesírás 1984 előtt inkább a reformhajlandóságú helyesírások csoportjába tartozott, azon szabályzatok közé, amelyek követik a nyelvi változásokat. A 11. kiadás azért volt jelentős esemény a magyar helyesírás történetében, mert 1984-ben a magyar helyesírás átlépett a **hagyományőrző helyesírások** közé (Fábián 1998: 16–7). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy hosszú időre volt szükség ahhoz, hogy az 1984-es új szabályok ismertté váljanak, elterjedjenek. Igaz, a jövőben ebben is sokat segíthet a modern technika.

Elfogadva azt, hogy a magyar helyesírás valószínűleg hagyományőrző helyesírás marad, a társadalmi-környezeti változások mégis kikényszeríthetnek bizonyos szükségszerű változtatásokat. A társadalmi-technikai környezet átalakulásához hoz-

zátartozik az is, hogy megváltoznak az olvasási szokások, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül az időtényezőt sem. Valószínűleg ugyanazt a szabálysöveget akár csak két évtizeddel korábban is máshogy olvasták és értették az ugyanolyan korú gyermekek és felnőttek, mint ma. Ha rendszerszerű változtatásokra nem is lesz módunk, de a szabályok alkalmazását segítő finomításokra szükség van a 12. kiadásban is: „a nyelv és helyesírása élő szervezet, amelynek működését szabályok korlátozzák ugyan, de nem kötik gúzsba” (Hőnyi 1999: 172).

Noha nincs szükség a helyesírás rendszerének gyökeres átalakítására, de sokat tehetünk már azzal is, hogy a szabályzat szövegét tesszük olvashatóbbá, érthetőbbé, ha a példákat újítjuk meg, esetleg a szabályok csoportosítását formáljuk át. Ugyanazokat a szabályokat másképpen fogadják a felhasználók attól függően: hogyan fogalmazzuk meg őket, milyen stílusban, mely nézőpont alapján és hogyan rendszerezjük őket. A következőkben a különírás és az egybeírás szabályainak a 11. kiadásától eltérő, újfajta csoportosítására teszek javaslatot. Előterjesztésemet a bizottság tagjaként először 2008 őszén fogalmaztam meg – több mint két évtizedes helyesírás-tanítási és -kutatói tapasztalataim alapján. Elsősorban nem szabályváltoztatást kezdeményezek, hanem a különírási és egybeírási szabályok rendszerének újragondolását, a szabálysövegek egyszerűsítését.

Az új fejezet felépítése

A különírásra és az egybeírásra vonatkozó helyesírási szabályokat több szempontból csoportosíthatjuk: egyrészt aszerint, hogy a szabályok milyen grammatikai szerkezetű nyelvi egységekre vonatkoznak; másrészt a helyesírási szabályok belső logikája, a különírást és az egybeírást előidéző – részben grammatikai – okok alapján. E **kétféle nézőpont** más és más kérdéseket, problémákat vet fel. Ha azonban a szókapcsolatok és a szóösszetételek grammatikai osztályozásának szempontját fölérendeljük a különírást és az egybeírást előidéző okoknak – ezt teszi a 11. kiadás is –, akkor a grammatikában kevésbé járatos felhasználót a csoportosítás szempontjai inkább zavarják, mint támogatják a szabály megértésében. A szabályok jelenlegi rendszerezése miatt a felhasználók közül sokan – tapasztalataim alapján – nehezen ismerik fel a szabályok belső logikáját és összefüggéseit.

A bizottsághoz beérkezett javaslatokban többen tanácsolták a különírási szabályokban a grammatikai szempont súlyának csökkentését, sőt néhányan teljes elvetését is. Ez utóbbira biztosan nincs mód, hiszen köztudott és tagadhatatlan tény, hogy a magyar helyesírási szabályok grammatikai megalapozottságúak, és az egybeírásnak is részben grammatikai okai vannak, ám megfontolandó, hogy milyen mértékben van szükség **a grammatikai szempontok érvényesítésére**.

A magyar helyesírásban a szavak összekapcsolásának természetes formája a különírás, azaz a magyar helyesírás **különíró helyesírás**. Csak akkor írunk egybe két szót, ha erre okunk van, az egybeírás csak bizonyos, a szabályzatban meghatározott esetekben lehetséges. Ezeknek az okoknak a kiemelése könnyebbé teheti a szabályok megértését és alkalmazását. A következőkben a különírás és az egybeírás szabályozására egy olyan rendszert javaslok, amelyet a tanítási gyakorlatban,

számos tankönyvben, tanulmányban, kézikönyvben már régóta alkalmaznak, a szabályok belső logikájára, az egybeírás lehetséges okaira hívják fel az olvasók figyelmét (Fábián–Szemere 1984; Fercsik 1995; Antalné 1996; Antalné 1999; Laczkó 2002; Laczkó–Mártonfi 2004a; Laczkó–Mártonfi 2004b).

Az egybeírás forrásait Fábián Pál és Szemere Gyula igen szemléletesen mutatják be 1984-es tanulmányukban (Fábián–Szemere 1984: 396). A következő három ok miatt írhatjuk egybe az egymás mellett álló szavakat: jelentésváltozás, a grammatikai kapcsolat jelöletlensége és az íráshagyomány miatt. A szabályzat 11. kiadása a különírás és az egybeírás szabályait a szókapcsolatok és az összetételek típusai alapján csoportosítja. Így az egybeírást előidéző okok megnevezése minden egyes érintett szócsoportban megismétlődik. A 11. kiadásban például az egybeírást meghatározó grammatikai jelöletlenség leírása külön-külön jelenik meg a tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős alárendelő szókapcsolatok és összetételek szabálypontjában. Ugyanígy ismétlődik a jelentésváltozás megnevezése is mint az egybeírás lehetséges forrása az összes alárendelő szókapcsolat és szóösszetétel szabályában. Oktatási tapasztalataim alapján a szabályfelhasználók számára kisebb nehézséget jelent felismerni például a szókapcsolat tagjain a grammatikai kapcsolatot jelölő toldalék hiányát, mint megkülönböztetni az alárendelő szókapcsolatok és szóösszetételek típusát. Tehát sokuk számára a jelenlegi grammatikai osztályozási szempontok nem feltétlenül szükségesek az egybeírás és a különírás szabályainak megértéséhez és megjegyzéséhez.

Mindezen okok miatt javaslatomban a fő hangsúly nem a szabályok által érintett szócsoportokra, hanem az egybeírás forrásaira kerül, és aszerint csoportosítom a szabályokat, hogy mi indokolja a különírást és az egybeírást. E szerint a rendszer szerint három része van a különírás és az egybeírás fejezetének:

1. A jelentésváltozás mint az egybeírás forrása
2. A grammatikai kapcsolat jelöletlensége mint az egybeírás forrása
3. Az íráshagyomány mint a különírás és az egybeírás forrása

A harmadik fejezet két további alfejezetre tagolódik: a rendszert alkotó íráshagyomány szabályaira, valamint a kivételes írásmódú alakok csoportjaira. Javaslatomban, ahol erre mód nyílt, összevontam az alárendelő szókapcsolatok és szószervezetek típusait, a szabályon belül megnevezve az alcsoportokat.

Az egybeírás forrásai

A magyar helyesírás értelemtükröző jellegét bizonyítja, hogy a **jelentésváltozás** is indítéka lehet az egybeírásnak. A jelentésváltozás bizonyításának egyik hagyományos próbája a mondatalkotás: *A tejfölösszájú fiú játszik a tejfölt nyalogató, ezért tejfölös szájú macskával.* Az értelemtükrözés elvének alkalmazása azt is jelenti, hogy ha nem jelent mást egybeírva egy szerkezet, mint különírva, akkor az egymás mellett levő szavak írásának természetes formája a különírás. Sok példát lehetne hozni azonban annak bizonyítására is, hogy miért nem problémamentes ennek

a szabálynak az alkalmazása, hiszen maga a jelentésváltozás sem könnyen definiálható fogalom. Ugyanakkor, ha az esetek nagyobbik hányadában valóban működik ez a helyesírási szabály, akkor nem érdemes elhallgatni, legfeljebb és természetesen a szabálytól eltérő esetekre hivatkozunk és utalunk. Az sem gátolja feltétlenül a szabályalkalmazást, ha a felhasználók csak azt ismerik fel, hogy jelentésváltozás történik, de bizonytalanok abban, hogy milyen típusú alárendelő kapcsolatról vagy szóösszetételről van szó, ezért is vontam össze javaslatomban az alárendelő kapcsolatok különböző típusait egy szabálypontba.

Az egybeírásnak talán a **grammatikai jelöletlenség** a legegyszerűbben felfedezhető forrása. A felismerést és a szabályalkalmazást segíti a transzformációs próba: a toldalékkal nem jelölt kapcsolatot átalakítjuk jelölt szó szerkezetté. Például:

mindentudó → *mindent tudó*
szélvédett → *széltől védett*
szólásszabadság → *a szólásnak a szabadsága*

Hasznos lenne, ha a felhasználók ezt a fajta átalakítást minden olyan esetben megpróbálnák elvégezni, amikor a jelentésváltozás jelenségét nem fedezték fel, és bizonytalanok abban, hogy egybe- vagy különírják-e a szavakat. A legfontosabb azt megértetni a helyesírást tanulókkal, hogy ha nem jelöljük toldalékkal az egyébként toldalékkal jelölhető grammatikai viszonyt, akkor a kapcsolatok tagjait egybeírjuk. A szabályalkalmazást ebben az esetben sem gátolja, ha a felhasználók sem az alárendelő kapcsolat típusát, sem a toldalék fajtáját nem tudják pontosan megnevezni. Ezért is vontam össze javaslatomban a korábban külön-külön csoportban szereplő tárgyas, határozós és birtokos jelzős szócsoportokat egy szabálypontba.

Az egybeírás indokainak megértésében az **íráshagyomány** mint az egybeírás forrása sem problémamentes fogalom. Kétféle íráshagyományról beszélhetünk: az egyik a szabályzatban rögzített és rendszert alkotó íráshagyomány; a másik a kialakult szokást, a kivételes írásmódú példákat jelenti. A rendszert alkotó íráshagyomány csoportjába egyrészt azok az esetek tartoznak, amelyekben az összetétel szerkezete határozza meg, hogy egybeírjuk vagy különírjuk a kapcsolatot: itt szabályozzuk az anyagneves, a számneves és a folyamatos melléknévi igeneves előtagú kapcsolatok helyesírását, és részben ide tartoznak a színnevek. Az első három szócsoport helyesírását megfogalmazó szabályokat a következőképpen foglalhatjuk össze:

egyszerű szó + egyszerű szó = egybeírás (*aranylánc, ötméteres, védőgát*)
 összetett szó + egyszerű szó = különírás (*fehérrarany lánc, tizenöt méteres, partvédő gát*)
 egyszerű szó + összetett szó = különírás (*arany nyaklánc, öt négyzetméteres, védő homokgát*)
 összetett szó + összetett szó = különírás (*fehérrarany nyaklánc, tizenöt négyzetméteres, partvédő homokgát*)

Javaslatomban a 11. kiadáshoz képest megváltozott bizonyos szabályok sorrendje is. A 11. kiadásban például a bonyolultabb, több szempontot magában foglaló melléknévi igeneves szabály megelőzi a hasonló rendszerre épülő, kevesebb szempontot magában foglaló anyagnévi szabályt. Az új rendszerben – a didaktikai szempont érvényesítésével – előre került az anyagnévi szabály, ezt követi a számneves előtagú és képzett utótagú szerkezetek szabálya, majd a folyamatos melléknévi igeneves szabály. Ez utóbbi képviseli a legösszetettebb problémát ebben a szabálycsoportban, bár az eredményt tekintve (ha jelentéstömörítő melléknévi igeneves kapcsolatokról van szó) ugyanazt a helyesírási szabályt követjük, mint az első két esetben. Problémaként merülhet fel mindhárom esetben az is, hogy megfordul a klasszikus sorrend, és a helyesírás határozza meg a nyelvtani elemzést, az írásformától függ, hogy szókapcsolatról vagy szóösszetételről beszélünk-e (Laczkó 2002: 310–1).

A rendszerszerű íráshagyomány másik csoportjába azok az esetek tartoznak, amelyekben a kapcsolatot alkotó tagok szófaja és alakja képezi a csoportosítás alapját, ez határozza meg azt is, hogy milyen a szabályos forma. Javaslatomban megőriztem a 11. kiadás hasonló fejezetének logikáját, eszerint külön-külön csoportba tartoznak az igekötős és a névmási kapcsolatok, valamint az egyéb esetek.

Kötelezőség vagy választhatóság?

A többszörös szóösszetételek kötőjeles tagolására vonatkozó helyesírási szabály a 11. kiadásban egyszerűsödött a korábbihoz képest. De még a 11. kiadás alapján sem könnyű a szabály alkalmazása, hiszen többféle szempontot kell egyszerre figyelembe vennünk annak eldöntéséhez, hogy kötőjeles tagolást vagy kötőjel nélküli egybeírást válasszunk-e. Ehhez fel kell ismernünk, hány tagból áll az összetétel; tartalmaz-e igekötőt, s ha igen, hány szótagút; meg kell tudnunk számolni a szótagokat, de közben el kell különítenünk a ragot és a jelet a képzőtől; és az is fontos, hogy ismerjük a leírandó szó jelentését, hiszen a kötőjel helyét ennek segítségével határozzuk meg. Ez az ún. **szótagszámlálási szabály** a helyesírás és a grammatika újabb ellentmondását hordozza (Laczkó 2002), hiszen az egy szótagú igekötőket nem, míg az egynél több szótagúakat összetételi tagnak tekinti, ezt szemlélteti a következő két példa: *szövegátalakítás*, *szöveg-összeállítás*.

A bizottsági viták során felmerült annak a lehetősége is, hogy a szótagszámlálási szabály alkalmazásában megengedjük az alternatívitást. Magam a kötőjelezés választhatóságának híve vagyok, így figyelmen kívül hagyhatnánk az igekötők „különc” szabályát, és számos, most még kivételnek számító példát, például a *Pénzügyminisztérium* és a *Belügyminisztérium* nevét sem kellene kivételnek tekintenünk. Ennek ellenére a következő fejezetben lényegét tekintve változatlanul hagytam a szótagszámlálás eredeti szabályát, mivel elsősorban nem a szabályok megváltoztatása, hanem a szabályok újfajta csoportosítása volt a célom.

A bizottsághoz beérkezett javaslatokban legalább annyian tanácsolták az alternatívitás szükségességét, mint ahányan az alternatívitás teljes elvetését. Nagyobb korpusz alapján talán hitelesebb adatokat kaphatnánk arról, hogyan fo-

gadnak a felhasználók bizonyos helyesírási szabályok esetében a választhatóság megengedését.

További kérdőjelek

Javaslatomban nemcsak a szabályok új rendszerét próbáltam megalkotni, hanem néhány, a szabályokban meglevő fogalmazási **ellentmondást** is igyekeztem **megszüntetni**. Fontosnak tartom a felhasználóbarát jelleg erősítését, a korunkhoz való igazodást a szabályok szövegében és stílusában is. A szabályok megértését nem könnyítik meg a túlzóan részletező grammatikai magyarázatok, a bonyolult hivatkozások és a túlságosan tömörítő megfogalmazások. A következőkben néhány konkrét példát idézek a szabályzat 11. kiadásából.

Számos szabálypontban a szükségesnél részletesebb grammatikai magyarázat megnehezíti a helyesírási szabály megértését. Ilyen például a 11. kiadásban a különírás és az egybeírást bevezető 95. szabálypont (AkH. 1984), ezt jelentősen tömörítettem javaslatomban. Kihagytam azokat a szabálypontokat is, amelyekben kizárólag a grammatikai szempont a szabályalkotó, de az újabb pont nem fogalmaz meg újabb helyesírási szabályt. Példa erre a 113. szabálypont (AkH. 1984), amely a befejezett melléknévi igeneves szerkezeteket külön pontba sorolja, pedig beletartoznak a minőségjelzős csoportba: az *aludttej* nem eltérő helyesírási példa a *drágakő*höz képest.

Néhány más esetben a szabály szövegét nem ítéltem megfelelőnek a 11. kiadásban. Több szabálypontban előfordul, hogy a szabály szövege olyan elemekre utal, amelyek nem feltétlenül tartoznak ahhoz a szabályponthoz. Példa erre a 125. c) szabálypont: „A jelöletlen (rag nélküli) határozós összetételek tagjait mindig egybeírjuk: *energiagazdálkodás, ökölvívás, munkatárs, áldozatkész, iskolaköteles, munkaképes, mélyhűtött, szélvédett* stb. Nem írhatjuk külön a jelöletlen határozós összetételeket akkor sem, ha előtagjuk maga is összetett szó: *atombombamentes, nyugdíjogosult, sújtólégbiztos, tápanyagszegény* stb.; legfőljebb a túl hosszúakat a fő tagok határán kötőjellel tagoljuk: *adóbevallás-köteles, előítélet-mentes* stb.” (AkH. 1984). Három különböző szabályra utal a szöveg egy szabályponton belül: a grammatikai jelöletlenségből fakadó egybeírásra; a rendszert alkotó íráshagyomány arra az esetre, amikor az összetételi tagok szerkezete határozza meg az egybeírást és a különírást; valamint a szótagszámlálási szabályra. A második hivatkozás nem helyénvaló ebben a szabálypontban, hiszen olyan szabályt idéz, amely nem érvényes a határozós összetételekre általában. A szabályszövegben idézett szabály kizárólag az anyagneves, a számneves, a folyamatos melléknévi igeneves előtagú, valamint a színneves szerkezetekre vonatkozik a rendszerszerű íráshagyomány fejezetében. A szabálypont harmadik utalása a szótagszámlálási szabályra pedig azért nem szerencsés ebben a megfogalmazásban, mert azt sugallja („legfőljebb a túl hosszúakat a fő tagok határán kötőjellel tagoljuk”), mintha a szótagszámlálási szabály megengedné az alternativitást, pedig erről szó sincs a 11. kiadásban. Hasonló problémát tartalmaznak a tárgyas és a birtokos jelzős szókapcsolatok szabálypontjai is (AkH. 1984).

A pontatlan, túlságosan tömörítő megfogalmazás más esetekben is a szabály ellentmondásosságának a forrásává válik. Példa erre a 117. a) pont: „A mennyi-

ségjelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól: *öt ujj, száz forint, ezer esztendő, sok munka, több energia* stb.; különösen olyankor, ha a kapcsolat valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó: *negyvenöt perces; két négyzetméternyi; huszonegy köbméteres; stb.*” (AkH. 1984). A tömörítésből fakadó hiányos megfogalmazás nem teszi egyértelművé, hogy az idézett (képzett utótagú) példák további szempontok alapján külön csoportba tartoznak a képzőt nem tartalmazó példákhoz képest, hiszen a *kétméternyit* valóban egybeírjuk a szabályzat szerint, de a *két métert* külön, hiába egyszerű szó ez utóbbi is.

A 140. b) szabálypontban egymáshoz nem illő, más-más szabálypontot idéző példák szerepelnek ugyanabban az analógiás sorban: „Ha egy tulajdonnév egy köznévvel vagy egy (rendszerint *-i, -s, -ú, -ű, -jú, -jű* képzős) melléknévvel valamilyen jelöletlen összetételt alkot, kötőjellel kapcsoljuk őket össze: *Afrika-kutató, Ady-szobor, Kazinczy-verseny, Mátyás-templom; Balassi-strófás, Kossuth-díjas, Mária-arcú, Herkules-erejű; József Attila-díj, Apáczai Csere János-emlékünnepe; stb.*” (AkH. 1984). Az idézett példák között eltérő okok miatt egybeírt összetételek vannak egy csoportban, ezért nehezen értelmezhető a szabály. Három különböző ok miatt írjuk egybe az *Afrika-kutató*, a *Mátyás-templom* és a *Kossuth-díjas* szót. Míg az *Afrika-kutató* esetében tulajdonnév és köznévi alkalmi kapcsolatáról van szó, addig a *Mátyás-templom* nem alkalmi kapcsolat, hanem egészében tulajdonnév, a *Kossuth-díjas* pedig – a szabályzat által tulajdonnévtípusnak tekintett – díjnévből képzett melléknév. Nem illenek ebbe a példasorba a *Mátyás-templom* és a díjnevek, elegendő és célszerűbb velük a tulajdonnevek között foglalkozni. Javaslatomban az *Afrika-kutató* típusú példák jól illeszkednek a jelöletlen alárendelő szóösszetételek csoportjába.

Záró gondolatok

A bizottság eddigi munkája során már számos ésszerű változtatási indítvány hangzott el az üléseken az egybeírás és a különírás szabályaira vonatkozóan is, tiszteletben tartva a meglévő szabályokat. Egyes szabályok szövegének tömörítésére, egyszerűsítésére, mások kiegészítésére, új példák beépítésére születtek javaslatok. Kevés esetben került sor új szabály megfogalmazására, és nem érintettük korábban a fejezet felépítését sem. Javaslatomat e munka szerves folytatásának szánom, és a bizottság tagjainak, a szakembereknek, valamint a felhasználóknak figyelmébe ajánlom.

A különírás és az egybeírás témakörének szépsége abban rejlik, hogy ez a fejezet a legalkalmasabb arra, hogy bemutassuk a magyar helyesírás rendszerjellegét; és szemléltessük: lényegében logikus és egymással összefüggő helyesírási szabályokról van szó. Milyen további munkálatok lehetnek még hátra? Szívesen felmérném az általam javasolt fejezet fogadtatását minél nagyobb számú és különféle foglalkozású felhasználók körében. Előtte természetesen további csiszolásokat végzek a szövegen, és folytatom a szabályok sorrendjének és a példáknek a felülvizsgálatát. Sajnos ez a javaslat sem old meg minden meglévő problémát, és nem old fel minden ellentmondást. Az itt közölt fejezetet emiatt sem tekintem végleges változatnak, még akkor sem, ha csupán javaslat marad.

E rövid bevezetőben nem törekedtem a különírás és az egybeírás minden kérdésének részletes taglására, csupán problémafelvetőnek szántam ezeket a gondolatokat. Szabad írásgyakorlat vagy a körülményekhez igazodó, ám kötött szabályozás legyen-e a magyar helyesírásban? (Hőnyi 1999: 172) A vitát már régen eldöntötte az élet. Az írásbeliség megnövekedett szerepe, a virtuális és nyomtatott szövegek végeláthatatlan mennyisége megerősítenek bennünket – szabályalkotókat és -használókat – egyaránt abban, hogy a magyar helyesírás ápolása közös ügyünk és közös érdekünk.

A különírás és az egybeírás

96. A magyar helyesírás különíró helyesírás, az összefüggő szövegben egymás után következő szavakat általában különírjuk: *szilárd jellem, sok lehetőség, nagyon ügyes, rádiót javít* stb. Ezt az elvet alkalmazzuk egészen addig, ameddig nem indokolja valami a szavak egybeírását. A különféle kapcsolatok egybeírásának a következők lehetnek a forrásai: 1. a jelentésváltozás (*talpraesett* [ügyes]); 2. a grammatikai jelöletlenség (*világlátott* ← *világot látott*); 3. az íráshagyomány (*faburkolat, partraszállás*).

Az összetett szavak tagjainak egységét kötőjel nélküli egybeírással vagy kötőjeles kapcsolással fejezzük ki. A különírás és az egybeírás fontos kifejezőeszköze helyesírásunknak. A kötőjeles írásnak tagoló szerepe is van.

A jelentésváltozás mint az egybeírás forrása

97. Az egybeírás egyik oka a jelentésváltozás. Ha két szó kapcsolatának jelentése több vagy más, mint a tagok jelentésének összege, akkor ezt az alkotóelemek egybeírásával érzékeltetjük. Például a *szárazföld* nem 'nem nedves föld', hanem 'a Föld felszínének tengerrel, vízzel nem borított része', a *tízórait* nemcsak *tíz órakor* fogyaszthatjuk el; a *tűzről pattant* 'élénk, ügyes, talpraesett' menyecske vagy leány nem *tűzről pattant*; a *szóbeszéd* is más, mint a *szó* és *beszéd*: 'közszájon forgó beszédtema'-t, 'híresztelés'-t jelent.

A jelentésváltozás miatt egybeírt összetett szavak alkotó tagjai természetesen alkalmi kapcsolatba is kerülhetnek egymással. Ilyen előfordulásukban külön kell írni őket. A kétféle írásmód jól szemlélteti a kétféle alakulat közötti jelentéskülönbséget; (nagyon) *gyors írás* (= sebes írás), de: *gyorsírás* (= sztenográfia); (veszélyt) *jelző lámpa*, de: *jelzőlámpa* (pl. a közlekedésben); *sok szög* (= számos szög), de: *sokszög* (a mértanban); a *földön futó* (bogár), de: *földönfutó* (= hontalan); stb.

A jelentésváltozás miatt egybeírt összetett szavak csoportjába tartoznak a szóismétlések (*alig-alig*), a valódi mellérendelő szóösszetételek (*búbánat, süt-főz*) és az ikerszók (*csigabiga, dimbes-dombos*). A jelentésváltozás az egyik forrása az alárendelő szóösszetételek egybeírásának is (*eszeveszett, egyetért, napraforgó, gyors-*

vonat). A jelentésváltozás indokolja még néhány egyéb típusú szóösszetétel egybeírását (*csakhogy, nemsokára*).

A szóismétlések írása

98. Az alkalmilag (általában nyomatékosítás végett) megismételt szavak nem alkotnak összetételt, ezért nem írjuk egybe őket, és közéjük vesszőt teszünk: *fiam, fiam; várt, várt; gyorsan, gyorsan*; stb.

99. A változatlan formájú tagokból szóközzel keletkezett összetételeket kötőjellel írjuk: *más-más* (= mindig más és más), *egy-egy* (= néhány), *sok-sok* (= nagyon sok, tömérdek), *ki-ki* (= mindenki), *alig-alig* (= nehezen), *már-már* (= majdnem, szinte), *néha-néha* (= nagy ritkán), *messze-messze* (= nagyon messze) stb. – A fokozó jelentéstöbbletet hordozó összetételek tagjai nemcsak kétszer, hanem többször is megismételhetők. Ilyenkor minden tag közé kötőjelet teszünk: *csupa-csupa-csupa, nagyon-nagyon-nagyon*. Eredetük tudatának elhomályosulása miatt egybeírjuk viszont az *azaz* kötőszót és a *nana, nini, nono, hehe, dádá* típusú mondatzókat.

100. Különírjuk egymástól ugyanannak a szótőnek különböző toldalékokkal ellátott alakjait: *szemtől szembe, háztól házig, napról napra, jobbnál jobb, szebbnél szebb, tudván tudta, kérve kéri, várva várt* stb.; továbbá a névutós szóismétlések tagjait: *fej fej mellett, nap nap után* stb.; hasonlóképpen: *ember ember hátán* stb.

101. Kötőjellel írjuk az olyan módosított alakú szóismétléseket, amelyeknek tagjai közül az egyik nem él önállóan: *örökkön-örökké, réges-régi, unos-untalan, végestelen-végig, nőtön-nő* stb.

102. A túlzófok kifejezésére használt *leges-* előtagot egybeírjuk a felsőfokú melléknévvel: *legeslegjobb, legeslegnagyobb, legeslegszebb* stb.

A valódi mellérendelő összetételek írása

103. A mellérendelő szókapcsolatok és a valódi mellérendelő összetételek tagjai egyenrangúak. Az ilyen alakulatok írásmódja elsősorban attól függ, hogy mennyire szoros a kapcsolat az alkotóelemek között.

a) A csak alkalmilag egymás mellé kerülő egynemű (halmozott) mondatrészeket vesszővel választjuk el egymástól: *apja, anyja* (eljött); *fűrészelt, gyalult* (egész nap), *tejet, vaját, kenyeret* (vásárolt); stb.

b) Ha az egymásnak mellérendelt tagok együttese már mást jelent, mint azok külön-külön, de még mind a két tag felveszi a toldalékokat, akkor az összetétel még laza, ezért elemeit kötőjellel kapcsoljuk össze: *süt-főz, sütnék-főznek, süttő-főzött, sütni-főzni, sütés-főzés; ég-föld, eget-földet; ide-oda, idebb-odább; több-kevesebb, többé-kevésbé*; stb.

Kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz az egyformán toldalékolt szavakból alakult mellérendelő összetételek tagjait akkor is, ha toldalék nélküli formájuk nem él összetételként: *apraja-nagyja, apraját-nagyját, keze-lába, kezét-lábát, orrán-szá-*

ján, testi-lelki, írás-olvasás, oktató-nevelő stb. (de nincs: apró-nagy, kéz-láb összetétel).

Két, azonos szerepű toldalékkal ellátott szó alkalmi egységét kötőjeles összefűzésükkel érzékeltetjük: *kínos-fájdalmas* (búcsú), *gazdasági-társadalmi* (változások), *nyelvi-stilisztikai* (elemzés), *kérő-esdeklő* (szavakkal), *sírva-nevetve* (ölelte át) stb.

Ezzel a lehetőséggel azonban ne éljünk vissza: nem rokon vagy ellentétes értelmű tagokat, illetőleg kettőnél több szót ne írjunk vessző vagy kötő szó helyett kötőjelesen: *nyelvtani, stilisztikai és helyesírási* (gyakorlatok), nem: *nyelvtani-stilisztikai-helyesírási* (gyakorlatok); stb.

c) A már teljesen összeforrott, ezért csak második tagjukon toldalékolt mellérendelő összetett szavakat egybeírjuk: *rúgkapál, rúgkapálnak, rúgkapáló; búbánat, búbánata, búbánatos; árvíz, árvízttől; hadsereg, hadseregben, hadseregek; hányaveti, hányavetiek*; stb.

104. A lazább (kötőjellel írt) és az összeforrott (egybeírt) mellérendelő összetételek csoportja nem különül el élesen egymástól.

a) Számos olyan mellérendelő kapcsolat van, amely nem vagy csak kivételesen – és csak az utótagon – látható el toldalékokkal. Az ilyen mellérendelő összetételek tagjait kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz: *édes-bús, sík-domború* (lencse), *rabló-pandúr, szoba-konyha, sakk-matt; piros-fehér-zöld*; stb. A tagok közötti kötőjelet az esetleges toldalékoláskor is megtartjuk: *édes-búsan, sík-domborúra* (csiszolt), *rabló-pandúrt* (játszottak), *szoba-konyhás* (lakás), *sakk-mattot* (mondott); *piros-fehér-zöldet, piros-fehér-zöldre*; stb.

b) Néhány, alapformájában egybeírt mellérendelő összetétel kétféleképpen toldalékolható. Ilyenkor a toldalékos formák írásképe is vagylagos: *hírnév: hírneve*, de: *híre-neve; hírneves*, de: *híres-neves*; stb. – A kétféle írásmódnak oka lehet a jelentések elkülönülése is: (a határban) *szántó-vető* (emberek), de: a *szántóvetők* (= földművesek); (a padlón) *csúszó-mászó* (kisgyerek), de: a *csúszómászók* (= hüllők); stb.

Az ikerszók írása

105. Az ikerszók írása a mellérendelő összetett szavakéval azonos szabályokhoz igazodik.

a) A mindkét tagjukon külön-külön toldalékolható, illetőleg toldalékolt ikerszók elemeit kötőjellel kapcsoljuk össze: *irul-pirul, irult-pirult; izeg-mozog, izegnek-mozognak, izgó-mozgó; hébe-hóba, ímmel-ámmal; tyúkom-búkom, dimbes-dombos, fidres-fodros*; stb.

b) A csak a végükön toldalékolható ikerszókat egybeírjuk: *mendemonda, mendemondák; csigabiga, csigabigák; limlom, limlomot, limlomos; tereferere, tereferél; hercehurca, ugribugri*; stb.

106. A lazább (kötőjellel írt) és az összeforrott (egybeírt) ikerszók csoportja nem különül el élesen egymástól.

a) Vannak olyan ikerszók is, amelyek nem vagy csak kivételesen láthatók el toldalékokkal. Az ilyen ikerszók tagjait kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz: *csihipuhi*, *píff-puff*, *csinn-bumm* stb. A tagok közötti kötőjelet az esetleges toldalékoláskor is megtartjuk: (nagy) *csihipuhit* (rendezett), (a zenekar) *csinn-bummja* stb. – Hasonlóképpen írjuk a tulajdonnévi ikerszókat is: *Ista-Pista*, *Ista-Pistát*; *Anna-Panna*, *Anna-Pannával*; stb.

b) Az ingadozó toldalékolású ikerszókat alapformájukban egybeírjuk, más esetekben a toldalékolás módjához igazodunk: *gizgaz*, *gizgazok*, *gizgazos*, de: *gizesgazos*; *icipici*, *icipicit*, de: *icit-picit*; stb.

Az alárendelő szókapcsolatok és szóösszetételek írása

107. a) Az alanyos, a minőségjelzős és a mennyiségjelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól: (a) *gondatlanság okozta* (baleset), (a) *traktor szántotta* (föld), (az) *anyja nevelte* (gyermek), (a) *vihar okozta* (kár), (az) *árvíz mosta* (töltés), (a) *porhó borította* (lejtő), (a) *számítógép ellenőrizte* (adatok); *jobb kéz, általános iskola, olvasó lány, érett gyümölcs, egyetértő mosoly, orvosi titoktartás, mezőgazdasági árutermelés; öt ujj, száz forint, ezer esztendő, sok munka, több energia, negyvenöt perc, két négyzetméter, huszonegy köbméter*; stb. (Vö.)

b) Ha az alanyos, a minőségjelzős és a mennyiségjelzős kapcsolatban a tagok együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege, akkor egybeírjuk őket: *botcsinálta* (= valamilyen tisztséghez vagy szerephez nem értő), *eszeveszett* (= örült), *lélekszakadva* (= nagy sietve), *madárlátta* (= hosszabb útról maradékként hazavitt), *nyakatekert* (= bonyolult), *ügyefogyott* (= gyámoltalan, félszeg); *gyorsvonat* (vonatfajta), *melegágy* (a kertészetben), *söröspohár* (= sörnek való pohár), *forgószél* (szélfajta), *holtág* (folyóé); *hatökör* (= buta), *ezeremester* (= sok mindenhez értő), *öttusa* (sportban), *tízperc* (iskolában), *tizenkétszög* (mérési idom); stb.

108. a) A raggal jelölt tárgyias és határozós, valamint a jelölt birtokos jelzős kapcsolatok tagjait általában különírjuk egymástól: *könyvet ír*, *virágot szed*, *tévéantennát szerel*, *főtengelyt esztergál*, *kéziratokat összerendez*; *földre hull*, *jutalomra érdemes*, *kézpénzért veszi*, *külföldre utazik*, *vizsgálóra előkészít*; *a világ népei*, *a lakóház pincéje*, *az írógép billentyűi*, *a park virágágyai*, *a gépkocsi alváza*; stb.

b) Ha a jelölt tárgyias, határozós és birtokos jelzős kapcsolat tagjainak együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege, akkor egybeírjuk őket: *egyetért* (= azonos véleményen van), *helytáll* (= derekasan viselkedik), *idejétmúlt* (= elavult), *jótáll* (= szavatol), *semmittevő* (= lusta, dologtalan); *ágrólszakadt* (= szegény), *napraforgó* (növény), *semmirekellő* (= haszontalan), *tagbaszakadt* (= jól megtermett), *tökkelütött* (= buta), *véghezvisz* (= befejez); *barátfütle* (tésztaféle), *bolondokháza* (= felfordulás, zűrzavar), *istennyila* (= villám), *vásárfia* (= ajándék); stb.

A jelentésváltozás miatt egybeírt szóösszetételek egyéb fajtái

109. Olyan szavak, amelyek beszédünkben gyakran fordulnak elő egymás mellett, nemegyszer új jelentést hordozó összetételekké forrnak össze. Az ilyen kapcsolókat egybeírjuk: *kétségkívül* (= biztosan), *nemsokára*, *sohasem*; *dehogy*, *hogyne*; *csak-hogy*, *hanem*, *ugyanis*; stb.

A külön- és az egybeírás az ilyen szavak esetében is értelmi különbség hordozója lehet: *úgy tett, mintha szeretné*, de: *szébb, ha nevet, mint ha sír*; *egyrészt* (kötszó), de: *egy részt kapott belőle*; *dehogyis!* (= nem), *de hogy is gondolod?* stb. – A mondatrészek vagy a tagmondatok kapcsolására szolgáló *nemcsak* kötőszót egybeírjuk: *Nemcsak Géza, hanem Kati is*.

110. A névutós kapcsolatokat a következőképpen írjuk:

a) A névutót az előtte álló névszótól különírjuk: *idő előtt*, *bokor mögött*, *ház mellett*, *felesége iránt*, *föld alatt*, *munka nélkül*, *szó szerint*, *többek között* stb. – Ha a névutós kapcsolathoz *-i* képző járul, a különírást megtartjuk: *idő előtti*, *bokor mögötti*, *ház melletti*, *föld alatti* (üreg), *munka nélküli* (jövedelem), *szó szerinti* stb.

b) Ha azonban az ilyen kapcsolatok jelentése módosult, s ezért összetett szóvá váltak, egybeírjuk őket: *délelőtt*, *délelőtti*, *délután*, *délutáni*, *holnapután*, *holnaputáni*, *rendszerint*, *napközben*, *földalatti* (= 1. metró; 2. illegális), *munkanélküli* (fn.), *pártonkívüli* (fn.), *mindenekelőtt*, *mindenekfelett*, *hazafelé*, *visszafelé* stb.

A grammatikai jelöletlenség mint az egybeírás forrása

111. A két szó közötti grammatikai kapcsolat jelöletlensége is lehet az egybeírás oka. Ha egy jellel vagy raggal is jelölhető, különírt szókapcsolat elemei (pl. *kéményt seprő*, *pályát tévesztett*, *vitaminban dús*, *félíg kész*, *a nap sugara* stb.) jel és rag nélkül állnak együtt, egybeírjuk őket: *kéményseprő*, *pályatévesztett*, *vitamindús*, *félkész*, *napsugár* stb.

Az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írása

112. A tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős kapcsolatok lehetnek jelöltek és jelöletlenek is. Jelölt tárgyas, határozós és birtokos jelzős szókapcsolatok a következők: *autót mentő*, *kincset kereső*, *munkát vállaló*; *áldozatra kész*, *háton úszó*, *széltől védett*; *(az) iskola udvara*, *(a) gépkocsi fényszórója*, *(a) számítógép használata*; stb. Ha hiányzik a viszonyrag, illetve a birtokos személyjel (-rag), akkor a kapcsolat jelöletlen. A jelöletlen tárgyas, határozós és birtokos jelzős kapcsolatok tagjait mindig egybeírjuk: *autómentő*, *kincskereső*, *munkavállaló*; *áldozatkész*, *hátúszó*, *szélvédett*; *iskolaudvar*, *gépkocsifényszóró*, *számítógép-használat*; stb.

113. Sok alárendelő összetett szavunknak elő- és utótagja között olyan bonyolult kapcsolat van, hogy az összetétel csak többszavas szerkezettel értelmezhető. Így például: *vámvizsgálat* = hol végzett, mivel kapcsolatos vizsgálat?: *vámnál vég-*

zett, vámmal kapcsolatos vizsgálat; *csigalépcső* = mihez hasonló lépcső?: a *csiga* házához hasonló *lépcső*; stb. Az ilyen, úgynevezett jelentéstömörítő összetételek tagjait, köztük a hasonlító összetételeket, mindig egybeírjuk: *árvízvédelem, barázdabillegető, emlékkönyv, hamutálca, motorcsónak, munkavédelem, szénapadlás, teljesítménynövekedési, tengeralattjáró-háború, testvérváros, villanyvilágítás, zsemlegombóc; cinóbervörös, hófehér, hollófekete, galambbősz, ultramarinkék; máglyarakás* (ételnév); stb. (Vö.) Jelentéstömörítő összetétel sok ételnév is, például: *bab leves* = babból készült leves; *borsófőzelék* = borsóból készült főzelék; stb.

114. Ha egy tulajdonnév egy köznévvvel vagy egy melléknévvvel valamilyen jelöletlen összetételt alkot, kötőjellel kapcsoljuk össze őket: *Afrika-kutató, Budapest-térkép, Petőfi-szobor* stb. (Vö.)

Ha a tulajdonnév és a közszó kapcsolatából alakult összetételekhez újabb utótag járul, akkor azt is kötőjellel kapcsoljuk hozzá: *Afrika-kutató-találkozó, Budapest-térkép-vásár, Petőfi-szobor-avatás*; stb. (Vö.)

115. A tulajdonnévi mozaikszókhoz a köznévi összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk: *EU-csatlakozás, UNESCO-jogszabály, KSH-kimutatás* stb. (Vö.)

Az íráshagyomány mint a különírás és az egybeírás forrása

116. Az egybeírás harmadik oka a szabályzatban rögzített, rendszert alkotó íráshagyomány és a kialakult szokás. A rendszert alkotó íráshagyomány egyik csoportjában az összetétel szerkezete határozza meg, hogy egybeírjuk vagy különírjuk a kapcsolatot: *aranygyűrű, arany karikagyűrű; ötéves, tizenöt éves; ugrósánc, sítugró sánc*. A másik csoportban az összetételt alkotó tagok szófaja és alakja határozza meg, hogy melyik a szabályos forma: *feliratkozik, orvos bátyám; egymagam*.

Az összetétel szerkezete mint meghatározó tényező a különírásban és az egybeírásban

117. Az anyagnévi és a számnévi előtagú (képzett utótagú), valamint a jelentéstömörítő -ó, -ő képzős melléknévi igeneves szókapcsolatok különírását és egybeírását a tagok szerkezete határozza meg. Az alábbi szabálynak megfelelően a két egyszerű szóból álló szókapcsolatokat egybeírjuk, de ha bármelyik tag összetett szó, különírjuk őket:

- egyszerű szó + egyszerű szó = egybeírás (*aranylánc, ötméteres, védőgát*)
- összetett szó + egyszerű szó = különírás (*fehérearany lánc, tizenöt méteres, partvédő gát*)
- egyszerű szó + összetett szó = különírás (*arany nyaklánc, öt négyzetméteres, védő homokgát*)
- összetett szó + összetett szó = különírás (*fehérearany nyaklánc, tizenöt négyzetméteres, partvédő homokgát*)

118. Anyagnévi jelzős kapcsolatnak azokat az alakulatokat tekintjük, amelyekben az előtag azt jelöli, hogy az utótagként megnevezett tárgy abból az anyagból készült. Az anyagnévi jelzőt, ha egyszerű szó, egybeírjuk a nem összetett főnevekkel: *aranygyűrű, alumíniumedény, faburkolat, gyapjúsál, kőfal, platinatégely* stb. – Ha azonban az anyagnévi jelzős kapcsolatnak valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó, az anyagnevet különírjuk jelzett szavától: *acél mérőszalag, bőr pénz-tárca; nyersselyem ing, vasbeton gerenda; műanyag padlóburkolat;* stb.

119. Egy egyszerű tőszámnévnek (ill. a *sok, több, fél* számnévnek), valamint egy *-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi* képzős egyszerű melléknévnek a kapcsolatát egybeírjuk: *harmincnapi, kétéves, kilenckhavi, háromlábú, ötágú, hétfejű, kétfőnyű, két-petű, sokmillió, négyoldalas, húszfőnyű* stb. De számjegyekkel írva különírjuk őket: *9 havi, 2 éves, 20 főnyű* stb. – Ha azonban akár a melléknév, akár a számnév, akár mind a kettő összetett szó, a kapcsolat számnévi tagját különírjuk a melléknévi tagtól: *hat vegyértékű, egy szótagos, negyven négyszögöles, száz hektoliternyi; tizenkét emeletes, huszonnégy tagú, negyvennyolc órás, százötvenhat napi; hetvenöt centiméteres, ötvenhét másodpercnyi;* stb. Számjegyekkel írva is a különírás a helyes: *40 köbcentiméteres, 116 napi* stb. (Vö.)

Hasonlóképpen írjuk a *-nként* és a *-nta/-nte* ragos alakulatokat is: *kéthetenként, háromhavonta, ötévente; tizenöt naponként, három hónaponként; 5 évenként, 15 naponta;* stb. (Vö.)

120. Az *-ó, -ő* képzős igenevet, ha csak alkalmi minőségjelző, általában különírjuk jelzett szavától: *éneklő gyerek, izzó fém, közvetítő javaslat, parancsoló hang, sajtó térd, eltérő vélemény,* (az újoncokat) *kiképző tiszt* stb.

Ha viszont az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak (az igenév nem folyamatot fejez ki), a két egyszerű szót egybeírjuk: *cséplőgép, izzólámpa, desztillálótorony, védőnő, ivóvíz, költőpénz, eladó lány* (üzletben), *kiképzőtiszt* (beosztás), *felvonóhíd; hálószoba, kutatóintézet, pihenőnap, evezőlapát, átitatópapír, belépőjegy;* stb. (Vö.) De különírjuk őket, ha a kapcsolatnak valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó: *mutató névmás, szélező körfűrész; növényvédőszer, rakétaindító állvány; földrengésjelző műszer; összekötő híd, ellenőrző leltár, előadó körút;* stb.

121. A színneveket, mivel jelöletlen kapcsolatok, az előtag és az utótag szerkezetétől függetlenül egybeírjuk: *halványlila, sötétzöld, világossárga, zöldeskék; almásszürke, haragoszöld, mélykék, törtefekete, újpiros; lángvörös; búzavirágkék, elefántcsontfehér, napraforgósárga, vattacukor-rózsaszín;* stb. – Ha azonban az összetett színnévhez árnyalatot kifejező melléknév kapcsolódik, különírjuk őket: *sötét rózsaszín, világos narancssárga, halvány kékeszöld* stb. (Vö.)

Az igekötős kapcsolatok helyesírása

122. Az igekötős igék sajátosan viselkedő összetett szavak.

a) Ha az igekötő közvetlenül saját igéje (vagy igeneve) előtt áll, egybeírjuk vele: *átad, benéz, felnyit v. fölnyit, lebecsül, visszaszerez; kiállítani, megtartó, eldobott, szembeszállva;* stb. Hasonlóképpen: *megtartás, szembeszállás* stb. – Igekötők lehetnek a következők: *abba-, agyon-, alá-, át-, be-, bele-, benn-, egybe-, el-, ellen-,*

elő-, előre-, fel- v. föl-, félbe-, félre-, felül- v. fölü-, fenn- v. fönn-, hátra-, haza-, helyre-, hozzá-, ide-, keresztül-, ketté-, ki-, körül-, közbe-, közre-, külön-, le-, meg-, mellé-, neki-, oda-, össze-, rá-, rajta-, széjjel-, szembe-, szerte-, szét-, tele-, tova-, tovább-, tönkre-, túl-, újjá-, újra-, utána-, végbe-, végig-, vissza- stb.

b) Ha az igekötő követi az igét (vagy az igenevet), különírjuk tőle: *pihend ki* (magad), *hagyj fel* (ezzel), *üljünk bele*, *menjetek előre*, *ne sározd össze*, *nem nézve oda*, (akkor) *ültünk le*, (ti már) *mehettek vissza* stb.

c) Az igekötő külön szó marad, ha közte és igéje (vagy igeneve) között más szó is van: *el ne késs*, *le nem tenné*, *újjá is építjük*, *közre kell bocsátani*, *haza szabad menni*, *föl sem véve* stb. Hasonlóképpen: *be nem avatkozás*, *meg nem értés* stb.

Az igekötők különírása vagy egybeírása gyakran értelmi különbségre is utal: annak jelölője, hogy az igekötő a közvetlenül utána álló igéhez tartozik-e, vagy az ezt követő szóhoz. Más és más tehát: *megvan húszéves*, de: *meg van töltve*; *megfogom a lepkét*, de: *meg fogom nézni*; *leszokott a dohányzásról*, de: *le szokott utazni vidékre*; *beleszeretett a lányba*, de: *bele szeretett volna szólni*; *elleszek nélküle*, de: *el leszek fáradva*; *megtudták a hírt*, de: *meg tudták javítani*; stb.

d) A megismételt igekötők közé kötőjelet teszünk, és együttesüket egybeírjuk az igével (vagy az igenévvél): *ki-kinéz*, *le-leereszt*, *meg-megállt*, *össze-összevesznek*; *elő-előtűnő*, *vissza-visszatérve*; stb. Hasonlóképpen: *vissza-visszatérés* stb.

Az ellentétes jelentésű igekötőket kötőjellel kapcsoljuk össze, és különírjuk őket az igétől (vagy az igenévtől): *ki-be járkal*, *le-föl sétál*, *ide-oda tekinget*; *oda-vissza utazni*, *előre-hátra pillantva*; stb. Hasonlóképpen: *le-föl sétálás* stb.

Különírjuk az igétől (vagy az igenévtől) az *összevissza*, *szerteséjjel*, *szertesét* határozószókat is: *összevissza beszél*, *szerteséjjel szórták*, *szertesét szórva* stb. Hasonlóképpen: *szertesét szórás* stb.

e) Az igekötőül is használt határozószót különírjuk akkor, ha határozószói szerepét hangsúlyozzuk: *abba tette* (amiben eredetileg volt), de: *abbahagy*; *fenn v. fönn maradt* (a padláson), de: *fennmarad v. fönnmarad* (a neve); (nem) *félre állt* (hanem középre), de: (tapintatból) *félreállt*; *ide jött* (nem a szomszédba), de: *ide-jött hozzám*; stb.

Az igekötővel alakilag azonos határozószót is különírjuk az igétől (vagy igenévtől), ha világosan személyes névmási szerepű: *hozzá* (= öhozzá) *ment feleségül* (nem hozzád), de: *hozzájárul* (valamihez); *neki* (= öneki) *megy a levél*, de: *nekimegy* (a szekrénynek), *nekimegy Jánosnak* (= öltre megy vele); (csak) *rá* (= örá) *gondolok*, *rossz rá* (= arra) *gondolni is*, de (hangsúlyosan): *rossz rá gondolni is*; stb. Csak különírt (határozószói) formájuk van a nem egyes számú, harmadik személyű alakoknak: *hozzám adták feleségül*, *nekünk jött a csomag*, *mindig rád gondolok* stb.

A névmási kapcsolatok helyesírása

123. Az *a*, *e*, *az*, *ez* mutató névmásból és a különféle névutókból álló kapcsolatokat egybeírjuk, ha egységes határozószót alkotnak, továbbá ha rámutatószói szerepűek, vagy ha kötőszószzerű szerkezetek részei: *Ezelőtt másképp hívták. Ezután mindig jó leszek. Mindent megbeszéltünk, eszerint cselekedj!* Nincs kétségem *afelől*,

hogy ő tette. *Azalatt*, míg nyaraltok, kifezettem a lakást. Elment *anélkül*, hogy köszönt volna. Dolgozz, *ahelyett* hogy heverészel! Stb. (Vö.) Ha ellenben a névmással nyomatékos rámutatást fejezünk ki, akkor csak a különírás a helyes: *a köré* a ház köré; *a szerint* kell eljárni, nem *e szerint*; *a nélkül* a könyv nélkül; Itt a hiba, *e miatt* nem működik a gép. Mindene a zene, csak *az iránt* érdeklődik. Stb.

124. A névmásokat egybeírjuk az előttük álló nyomatékosító elemmel:

egymagam, egymagad, egymagatok;
önmagam, önmagad, önmagunk;
önnönmaga, önnönmagunk, önnönmagatok;
ugyanaz, ugyanolyan, ugyanakkora, ugyanannyi;
szintolyan, szintakkora, szintannyi;
csakolyan, csakannyi, csakennyi;
éppolyan, éppakkora, éppannyi; stb.

A következő típusú szavakat is egybeírjuk: *énbennem, tenálad, őtőle, mihozzánk, tinektek, ővelük; énmiattam, teáltalad, őutána, mimellettünk, tinélkületek, öközöttük; stb.*

De: *én magam megyek oda* (a hangsúly a *magam* szón); *csak annyi szükséges* (a hangsúly az *annyi* szón), *épp olyan esetben* (a hangsúly az *olyan* szón); stb.

125. Tagadó névmások előtagjaként a *se, sem, semmi* szót egybeírjuk az utána következő szóelemmel: *semekkorá, semennyi, semmilyen, semmiféle; sehol, sehonnan, semeddig, sehogy, semmint, semmikor; stb.*

Különírjuk viszont a *se* és a *sem* szót, ha névmások után állnak: *semmi se, senki sem, senkinek se, semmitől sem; semmikor se, sehova se, sehol sem, sehogy sem; stb.* – De: *sohase, sohasem, sose, sosem.*

126. Az *akár-, bár-, mind-, minden-* és *vala-* előtagú névmásokat és határozói névmásokat egybeírjuk: *akármekkora, akárhol, bármi, bármikor, mindannyi, mindenki, mindenhol, valami, valamerre stb.*

A rendszert alkotó íráshagyomány egyéb esetei

127. A fokozó vagy nyomósító szerepű melléknévi jelzőt nem írjuk egybe a jelzett melléknévvvel: *szép piros, szép kövér, jó nagy, jó erős, borzasztó rossz, szörnyű hideg stb.* Hasonlóképpen: *nagy néha, jó néhányszor stb.*

128. Az olyan kapcsolatokat, amelyekben a főnév minőségjelzője önálló szóként nem használatos (*al-, bel-, él-, elő-, gyógy-, köz-, kultúr-, kül-, pót-* stb.), mindig egybeírjuk: *alelnök, belföld, élmezőny, előtag, közérdek, külügy, pótágy stb.*

129. A tulajdonnevekhez a *-fajta, -féle, -forma* és a *-szerű* utótagokat kötőjellel kapcsoljuk: *Illyés-fajta* (ellenállás), *Eötvös-féle*, *Kossuth-forma* (egyéni-ség), *Győr-forma* (város), *Petőfi-szerű*, *OTP-szerű*; *Jedlik Ányos-féle*, *Madách Színház-féle*; *Tömörkény- és Gárdonyi-szerű*; stb. (Vö.)

130. A foglalkozást, kort, minőséget, csoportot jelölő, esetleg csak nyomatékosító főnévi jelzőket különírjuk jelzett szavuktól: *mérnök bátyám, belgyógyász barátunk, közgazdász szakértő, gyermek király, ajándék könyv, rongy fráter, vendég néni, tüzér tizedes, huszár főhadnagy, rendőr százados, tanár úr, tanító néni, mérnök kolléga; csuda érdekes, kutya hideg; stb.*

131. A *-d* képzős sorszámnévi jelzőt egybeírjuk mind a főnevekkel, mind a mellénevekkel, mind a számnevekkel: *ötödévben, hetedízben; ezredévi, ötödéves, másodrendű, tizenötödrangú; harmadfél; stb.* (Vö.)

132. A visszaható névmásokkal a számnevekből alkotott *-d* sorszámnévképzős jelzőket egybeírjuk: *másodmagammal, századmagával; tizenhatodmagukkal, huszonötödmagunkkal; stb.*

133. A *-fajta, -féle, -nemű, -rét, -rétű* és *-szerű* utótagot a közszókkal egybeírjuk: *másfajta, többféle, egynemű, negyedrét, sokrétű, nagyszerű, gipsszerű* stb. Felsorolásban az elmaradó közös, csak az utolsó taghoz hozzáfűzött utótagra kötőjellel utalunk: *bükk-, mogyoró- és nyírfafélék* stb. (Vö.)

134. Ha egyetlen képző járul egy különírt szókapcsolathoz, akkor általában megtartjuk a különírást: *nyitva tart, nyitva tartás*. Ha azonban több képző kapcsolódik a különírt alakulathoz, akkor egybeírjuk: *nyitvatartási (idő), egymásutániség, egyenlőoldalúság, megneemtámadási (szerződés), szeretetreméltóság* stb.

135. Alapformájukban különírt kapcsolatok egybeírását eredményezi a felsőfoknak összefoglaló jelezése is a következő típusú szerkezetekben: *szívhez szóló* és *szívhez szólóbb*, de: *legszívhezszólóbb*; hasonlóképpen: *legharcrakészebb, leghasznothajtóbb* stb.

Az ilyen felsőfokú formák helyett néha jobb a szerkezetes megoldás: *harcra legkészebb, leginkább hasznot hajtó* stb.

136. Ha egy tulajdonnév egy köznévnél jelzője, a két szót különírjuk egymástól: *Mariska néni, Dezső bácsi, Fazekas úr, Kovács mérnök; a Nagy család, a Kalmár fiú; Volkswagen gépkocsi, Fabulon arckrém; stb.* – Hasonló esetek: *Julianus barát szobor, Kászim pasa bástya* stb. (Vö.)

Az ilyen alakulatok közül néhány köznévvé vált. Ezeket kisbetűvel kezdve egybeírjuk: *ádámcsutka, katicabogár, pálfordulás, röntgensugár, szentjánoskenyér* stb. (Vö.)

A kialakult szokás mint a különírás és az egybeírás forrása

137. A kialakult szokás a forrása néhány kivételes írásmódú szó és szókapcsolat helyesírásának: *dércsípte, légiposta, bérbeadás*. Az ilyen kivételes írásmódú szavak nem meghatározó részét alkotják az összetett szavak és a szókapcsolatok csoportjának.

A szabálypontok nem tartalmazzák az összes kivételes helyesírású szót és szókapcsolatot, ezért szükséges a helyesírási szótár használata is.

138. A kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírjuk néhány alanyos, minőségjelzős, jelölt határozós és jelölt birtokos jelzős kapcsolat tagjait: *átokverte (ház), dércsípte (levelek), dérlepte (fa), divatjamúlt (ruha), elme-*

háborodott (fiú), *istenadta* (tehetség), *magvaváló* (szilva), *molyrágta* (szőnyeg), *napsütötte* (táj), *porlepte* (könyv), *szúette* (bútor), *széljárta* (szoros); *fehértépa*, *fiatalkorú*, *haditerv*, *jótett*, *légiposta*, *nagyfokú*, *útitárs*, *vízínövény*; *bérbeadás*, *célravezető*, *életbelépés*, *kézhezvétel*, *lényegbevágó*, *partraszállás*, *rendbehozatal*; *holdtölte*, *napkelte*, *tojásfehérje*, *városháza*; stb. (Vö.)

139. Különírjuk számos, mindig együtt használt, egységet alkotó állandó szókapcsolat (szólás, szakkifejezés stb.) elemeit: *szemet szúr*, *véget ér*, *állást foglal*; *dugába dől*, *lépre csal*; *főnévi igenév*, *villamos gép*; stb. (Vö.)

140. A kialakult szokást megtartva néhány olyan (részben jelentésváltozást is mutató) kapcsolatot is egybeírunk, amelynek valamelyik tagja összetett szó: *forgószínpad*, *javítóműhely*, *mozgóképház*, *mérőműszer*, *előhívótank* stb. (Vö.)

141. Szépirodalmi alkotásokban stilisztikai szándék is indokoltta teheti az általános szabályoktól eltérő különírást vagy egybeírást, illetőleg a kötőjel alkalmazását. Költői szóösszetételek a következők: *dermedt-vidoran*, *kristály-lombok*.

A többszörös összetételek írása

142. A hosszú összetett szavakat célszerű kötőjellel tagolni, hogy könnyebben olvashatók legyenek.

A két egyszerű közszóból alakult összetételeket kötőjel nélkül egybeírjuk: *asztallap*, *felezőegyenes*, *matematikanútás*, *nitrogénasszimiláció*, *paradicsomsaláta*, *televíziókészülék*, *teljesítménynövekedés* stb. De: *sakk-kör* stb. (Vö. **63.**)

A kettőnél több szóból alakult (úgynevezett többszörös) összetételeket hat szótagig kötőjel nélkül egybeírjuk: *cseppkőbarlang*, *gépkocsivezető*, *ivóvízellátás*, *írógépműszerész*, *penzügyőrlaktanya*, *rádiószaküzlet*, *nyersolajmotor*, *rendőrfőnök*, *barnakőszénkocs*, *mértékegységrendszer* stb. – A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán: *csapatzászló-avatás*, *dokumentumfilm-bemutató*, *könyvritkaság-gyűjtemény*, *tornász-csapatbajnokság*, *munkaerő-nyilvántartás*, *foszforműtrágya-gyártás* stb. De: *akasztófáravaló*, *fizetővendéglátás*, *híradástechnikai; Pénzügyminisztérium, Közgazdaságtudományi Kar*; stb.

Az egyébként szabályos, de túlzottan hosszú összetett szavak szerkezetes megoldással elkerülhetők: *tervezőiroda-vezető* = *a tervezőiroda vezetője*, *gépkocsivezető-tanfolyam* = *gépkocsi-vezetői tanfolyam* stb.

A szótagszámlálás szempontjai a következők:

Szótagszámon az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszámát értjük: *anyagcserezavar*, *anyagcserezavar(ok)*, *jogsegélyszolgálat*, *jogsegélyszolgálat(hoz)*; stb. A képző beleszámít a szótagszámba: *kerékpárjavítás*, *kerékpárjavításokat*; *élelmiszerkészlet*, *élelmiszerkészletünknek*; de *kerékpárjavítási*, (bőséges) *élelmiszer-készletű* stb.

Gyakorlati megfontolásból az igekötők közül csak a két vagy több szótagúakat tekintjük külön összetételi tagoknak: *előadó-művészet*, *adó-visszatérítés* stb., de: *befogadóképesség*, *szövegkiegészítés*.

Az idegen szavakat és előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagoknak, ha önállóan is használatosak, pl. (*mini-*): *miniszoknya*, *miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *antialkoholista*, *antialkoholista-klub*; *biotechnológia*, *biotechnológia-ipar* stb.

143. Két kötőjelet használunk azokban a többszörös összetételekben, amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt (tulajdonnévi vagy betűszós előtagú; vagy három mássalhangzó találkozása miatt kötőjeles) összetétel: *C-vitamin-adagolás*, *Kosuth-nóta-énekes*, *tb-járuélék-csökkentés*, *Nobel-díj-átadás*, *sakk-készlet-gyűjtemény*, *tarokk-kártya-játékos* stb. (Vö.)

144. A külön- és az egybeírásban három úgynevezett mozgószabály is érvényesül.

a) Ha egy kötőjellel már tagolt szóhoz újabb, szintén kötőjellel kapcsolandó utótag járul, az első kötőjelet kihagyjuk, vagyis az eredetileg kötőjelezett szórészt az új alakulatokban egybeírjuk: *anyagcsere-vizsgálat*, de: *anyagcserevizsgálat-kérés*; *békeszerződés-tervezet*, de: *békeszerződéstervezet-kidolgozás*; *kerekasztal-konferencia*, de: *kerekasztalkonferencia-rendezés*; stb.

Az ilyen túlzottan hosszú nyúlt szavak helyett javasoljuk a szerkezetes megoldást: *anyagcsere-vizsgálat kérése*, *a békeszerződés tervezetének kidolgozása*, *kerekasztal-konferencia rendezése* stb.

b) Ha egy különírt szókapcsolat (pl. *hajlított bútor*) olyan utótagot kap (pl. *gyár*), amely az egészhez járul, az egyébként különírandó előrészt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot (a szótagszámtól függetlenül) kötőjellel kapcsoljuk: *hajlítottbútor-gyár*. Hasonló esetek: *hideg víz*, de: *hidegvíz-csap*; *házi feladat*, de: *házi feladat-készítés*; *légi fénykép*, de: *légifénykép-montázs*; stb. – Ritkábban ugyan, de előtag is járulhat szókapcsolathoz: *házi feladat*, de: *számтан-házifeladat*; stb.

A szabályt csak akkor alkalmazzuk, ha értelmetlenséget kerülünk el vele. Ha szószaporítás nélkül lehetséges, éljünk inkább szerkezetes megoldással: *lőtt vadak árusítása* (nem *lőttvad-árusítás*), *hőre lágyuló műanyagok feldolgozása* (nem *hőrelágyulóműanyag-feldolgozás*) stb.

c) Két azonos utótagú összetétel (pl. *kajakverseny*, *kenuverseny*) különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba (*kajak-kenu*). Az így keletkezett előtagot különírjuk az utótagtól: *kajak-kenu verseny*; *szövő-fonó ipar*; *ajak-fog hang*; *fény-árny játék*; *réz-arany ötvözet*. Hasonlóképpen írjuk: *kutyamacska barátság* stb.

A mozgószabályok alkalmazásakor nem érvényesül a szótagszámlálási szabály. A mozgószabályok alkalmazása révén létrejött íráskép nem módosítja az alkotó elemek eredeti formáját.

SZAKIRODALOM

A magyar helyesírás szabályai (1984) 2008. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Antalné Szabó Ágnes 1996. *Hogyan írjam?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 1999. A különírás és az egybeírás tanításának grammatikai alapjai. In: *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE, Budapest, 19–26.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 3–4: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109>
- Fábián Pál 1998. Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. In: O. Bozsik Gabriella–V. Raisz Rózsa–Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírásunkról helyesírásunkért*. Eger. 12–17.
- Fábián Pál–Szemere Gyula 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr* 108: 385–406.
- Fercsik Erzsébet 1993. A pedagógusjelöltek és a helyesírás. *Magyar Nyelvőr* 117: 529–32.
- Fercsik Erzsébet 1995. *Helyesírási kalauz. Gyakorlatok, olvasmányok, feladatok a helyesírási szabályzat legújabb kiadásához*. Korona Kiadó, Budapest.
- Gonda Zsuzsa 2009. A szótárhasználati kompetencia elsajátítása és fejlesztése. *Anyanyelv-pedagógia* 1: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=160>
- Havas Ferenc 2009. Hozzászólás a különírás és az egybeírás kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 133: 81–82.
- Hönyi Ede 1999. Élet és irodalom. In: *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest, ELTE, 171–172.
- Laczkó Krisztina 2002. Helyesírás és grammatika viszonya. In Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelviünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004a. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004b. A különírás és az egybeírás. Vitaanyag. *Magyar Nyelvőr* 128: 141–157.

Antalné Szabó Ágnes
ELTE BTK

SUMMARY

Antalné Szabó, Ágnes

On the system of spelling compounds as one or two words

This paper surveys the system of spelling compounds as presented in the current (11th) edition of Rules of Hungarian Orthography. Various problems are identified on the basis of an analysis of the chapter of the rulebook concerning the principles of spelling compounds. The presence and proportions of grammatical and spelling-specific considerations in the relevant rules are discussed. Problems are pointed out with respect to the content or phrasing of individual rules, or to the specific examples occurring in them. The author is a member of the Hungarian Language Committee of the Hungarian Academy of Sciences, working at present on the preparation of the 12th edition of Rules of Hungarian Orthography. In the framework of that larger project, the author presents suggestions as to how the problems noted could be overcome, and presents a new version of the relevant chapter that she wrote with that aim in mind.